

Mühacirət ədəbiyyatı

**1920-ci illər Azərbaycan poeziyası
Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin araşdırmalarında**

Abid Tahirli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: habidtahirli@gmail.com

Annotasiya. Azərbaycan istiqlal tarixinin bayraqdarı M.Ə.Rəsulzadənin milli ədəbiyyatşünaslığın formalaşması və inkişafında da müstəsna xidmətləri olmuşdur. Onun bu sahədəki coşqun və fədakar fəalliyəti sovet rejiminin Azərbaycanda bərqərar olmasından və bolşevik ideologiyasının ədəbi-mədəni həyata qondarma və saxta sovet ədəbi metodu və konsepsiyası tətbiq etmək cəhdlərindən sonra daha geniş, ardıcıl və ciddi xarakter almışdır. Böyük ədəbiyyatşünas XX əsrin 20-ci illərindən milli ədəbi-nəzəri, bədii-estetik fikrin ictimai-siyasi hadisələrlə yaradıcılıq problemləri arasındakı əlaqələrinə, ədəbiyyatın elmi-metodoloji sərhədlərini müəyyənləşdirilməsinə həsr olunan və özünəməxsus dili, təhlil və tənqid üslubu, elmi təsnif məharəti ilə seçilən dəyərli irs yaratmışdır.

M.Ə.Rəsulzadənin 1920-ci illər Azərbaycan poeziyasına, onun yaradıcılarına – Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Gültəkin və digər istiqlal və hüriyyət şairlərinin yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələr ədəbiyyatşünaslıq irsinin qızıl səhifələri kimi bu gün aktual və əhəmiyyətlidir.

Məqalədə 1920-ci illər Azərbaycan poeziyası haqqında M.Ə.Rəsulzadə araşdırmaları bugünkü tələblər baxımından geniş təhlil olunur və dəyərləndirilir.

Açar sözlər: mühacirət ədəbiyyatı, M.Ə.Rəsulzadə, ədəbiyyatşünaslıq, poeziya, istiqlal mücahiləsi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 07.06.2021; qəbul edilib – 17.06.2021

Azerbaijani poetry of 1920s in the researches of Mahammad Amin Rasulzade

Abid Tahirli

Doctor of philological sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: habidtahirli@gmail.com

Abstract. The standard-bearer of the history of independence in Azerbaijan, M.A.Rasulzade made an exceptional contribution to the formation and development of national literary criticism. His selfless activity in this field became more comprehensive, consistent and serious after the establishment of the Soviet regime in Azerbaijan and attempts of Bolshevik ideology to apply fictional and false Soviet literary method and conception to literary and cultural life. In the 20s of XX century great literary critic created a valuable legacy dedicated to the relation of national literary-theoretical, artistic-aesthetics thoughts between socio-political events and creative problems and determination of scientific methodological boundaries of literature and distinguished by its peculiar language, analysis, critical style and scientific classification skill.

M.A.Rasulzade's articles devoted to Azerbaijani poetry of 1920s, to its creators such as Huseyn Javid, Ahmad Javad, Gultekin and creativity of other poets of independence and freedom are relevant and important today as the golden pages of the literary heritage.

In the article M.A.Rasulzade's research about the Azerbaijani poetry of 1920s is extensively analyzed in terms of today's requirements and evaluated.

Keywords: emigration literature, M.A.Rasulzade, literary criticism, poetry, struggle for independence

Article history: received – 07.06.2021; accepted – 17.06.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan istiqlal tarixinin bayraqdarı M.Ə.Rəsulzadənin yeni dövr milli ədəbiyyatşünaslığın formalaşması və inkişafında da müstəsna xidmətləri olmuşdur. Onun bu sahədəki coşqun və fədakar fəaliyyəti sovet rejiminin Azərbaycanda bərqərar olmasından və bolşevik ideologiyasının ədəbi-mədəni həyata qondarma və saxta sovet ədəbi metodu və konsepsiyası tətbiq etmək cəhdlərindən sonra daha geniş, ardıcıl və ciddi xarakter almışdır. M.Ə.Rəsulzadə mühacirətdə yaşasa da, ölkədə gedən ədəbi prosesi diqqətlə izləyir, bədii əsərləri, məqalə, rəy və resenziyaları dərindən və hərtərəfli təhlil edir, onları ictimai və ədəbi-estetik tələblər baxımından dəyərləndirir, sənət və ədəbiyyatı sinfi mübarizə vasitəsi kimi istismar edənləri, onu milli idealardan məhrum etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxanları amansız və kəskin tənqid edir, klassik və çağdaş bədii irsin nəzəri problemləri haqqında konseptual görüşlərini bəyan edirdi.

Əsas hissə / Main Part

M.Ə.Rəsulzadənin “Yeni Qafqasya” dərgisində (İstanbul, 1923-1927) dərc olunan poeziya ilə bağlı araşdırmaları ədəbiyyatşünasın yaradıcılığında xüsusi mərhələ və yer tutur. Yeri gəlmişkən, dərginin bütün dəsti 4 kitab şəklində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi münasibəti ilə nəşr olunmuşdur [1].

Maraqlı və diqqətçəkicidir ki, M.Ə.Rəsulzadə ədəbiyyatımızın istər klassiklərindən, istərsə də çağdaş dövrün sənətkarlarından, sənətkarlıq məsələlərindən bəhs edərkən mövzunu qibtə ediləcək ustalqla hürriyyət və istiqlal problemi ilə əlaqələndirir, bədii sözün qüdrətini, gücünü milli ideallara və milli dəyərlərə xidmətinə görə dəyərləndirir. M.Ə.Rəsulzadə XII əsr klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən söz açanda da, mövzunu milli poeziyanın çağdaş simalarının amal və arzuları ilə məharətlə bağlayır, eyni zamanda kommunist ideologiyasına xidmət edən bolşevik tənqidçilərini, sovet ədəbiyyatşünaslığı metodunu ifşa edirdi. “Şirvanlı Xaqani” məqaləsində [3, s.226] M.Ə.Rəsulzadə orta əsr şairlərinin hökmdarlara çəkinmədən öyüd-nəsihət verdiyini qeyd etdikdən sonra yazır: “Sovet tənqidçiləri bizə sovet böyüklərinə öyüd verən tək bir sənətkar göstərə bilərmi? Bundan 800 bu qədər sənə əvvəlki “zülmlərdən” tüğyana gələn sovet tənqidçiləri. əcaba, gözləri önündə edib və şairlərə rəva görülən zülmlərdən nədən bəhs etmirlər? Fələki Şirvaninin faciəsindən, Xaqaninin həbsə atılmasından bəhs edən qəhrəmanlara bir sormalı:

- Hürriyyət şairi Hüseyn Cavid hardadır, milliyyət şairi Əhməd Cavad nə oldu?...

Yalnız Cavid yox, yalnız Cavadmı?

... bundan 800 il əvvəlki zülm və istibdadın danışmanlarını görünə, bir Azərbaycan xalq təbiri istər-istəməz dilə gəlir: Eybi kim edər, eybəcər!...” [3, s.227].

Milliliyini, müasirliyini və aktuallığını itirməyən mühacirət ədəbi-nəzəri fikrimizin öyrənilməsində əvəzsiz mənbə olan “Yeni Qafqasya”da mühacirət ədəbiyyatşünaslığı ilə bağlı əsərlər həm məzmun, mündəricə, həm də forma-həcm baxımından rəngarəngdir. Belə ki, dərgidə sırf ədəbi-nəzəri problemə həsr olunmuş məqalələrlə yanaşı, sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi məsələlərdən bəhs edən bəzi yazılarda da qismən ədəbi-nəzəri müddəalara yer verildiyinin şahidi oluruq və bu da təsadüfi deyil. Bu qəbildən olan məqalələr sovet ədəbi-nəzəri konsepsiyası və metodologiyasının fəsadları və perspektivsizliyi, milli şair və yazıçıların təqib, təhdid və həbs edildiyi,

işgəncə və zülmə məruz qaldıqları barədə kifayət qədər təəssürat yaradır ki, burada da məqsəd toxunulan problemin bilavasitə sovet ideologiyasından, onun milli ədəbi-mədəni siyasətindən qaynaqlandığını diqqətə çatdırmaq, ifşa etməkdir. Həmin məzmununda qələmə alınan məqalələr eyni zamanda sovet ədəbiyyatşünaslığı ilə daban-dabana zidd olan mühacirət ədəbi-nəzəri fikri haqqında da müəyyən mülahizələr irəli sürməyə əsas verir.

Hələ 1913-cü ildə qələmə aldığı “Tənqiddə ehtiyac var” adlı məqaləsində “Ədəbiyyat rəhbəridir” – [2, s.255] yazan və o dövrün müxtəlif mətbu orqanlarında, o cümlədən “İqbal”, “Şəlalə”, “Dirilik”, “Bəsirət”, “Açıq söz” və s. kimi çoxsaylı dövrü nəşrlərdə sanballı ədəbi-nəzəri məqalələrə imza atan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Yeni Qafqasya” dərgisindəki yaradıcılıq fəaliyyəti onu Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının yaradıcısı və əsas siması kimi tanıtmışdır.

“Yeni Qafqasya”da mühacirət ədəbiyyatşünaslığının ən dəyərli və sanballı nümunələrindən biri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycanda “əmələ harsı”dır [1, I, s.170]. Müəllif məqalənin əvvəlində yazır ki, bolşeviklər hər şeyi dəyişdirmək istədikləri kimi, burjuva mədəniyyətlərini də dəyişmək istədilər və bu məqsədlə də ədəbiyyatı həm şəkil, həm də məzmun etibarı ilə burjuva əsarətindən qurtaracaq və mövcud ədəbiyyatın fəvqündə duracaq ədəbiyyat yaradacaq “proletkult məktəbi” “ihdas etdilər” (ortaya çıxartdılar – T.A.). M.Ə.Rəsulzadə bu ədəbi məktəbin rus ədəbiyyatına “töhfələri”, qondarma metodun futurizm, kubizm və s. cərəyanlarına kobud tətbiqindən yaranan mənzərə barədə yox, “proletar mədəniyyəti” deyilən hadisənin Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən bəhs etmək niyyətində olduğunu bildirir. Ədəbiyyatımızın inkişaf yoluna və tarixi mərhələlərinə yaxşı bələd olan müəllif onun milli və demokratik ədəbiyyat olduğunu, bir tərəfdən istiqaldan, digər tərəfdən də xalqçılıqla yönlənmiş demokratik ənənələrdən bəhrələndiyini qeyd edir və təəssüflə yazır ki, “qızıl istila” bu ənənələrdən imtina etdikdən, qabaqcıl fikirdə olan mütəfəkkir və mühərrirlər həbs, qətl edildikdən sonra “meydan türədilərə (haradan gəldiyi, necə ortaya çıxdığı bəlli olmayan, dəyərsiz – T.A.) qaldı” [1, I, s.70]. M.Ə.Rəsulzadə mühakimələrində çox ciddidir və fikirlərini əsaslandırmağın ustasıdır, o, zorla yaradılan yeni ədəbiyyatın eybəcər və bayağı tərəflərini, qondarma, sənətdən uzaq, saxta və sinfi mahiyyətini konkret fakt və nümunələrə istinad edərək ortaya qoyur. Odur ki, məqalə həmin dövr ədəbiyyatının ideya məzmununu, istiqaməti, ədəbiyyatşünaslığının konsepsiya, təsnifat, kateqoriya və anlayışları haqqında dolğun mənzərə yaradır.

M.Ə.Rəsulzadənin “Türk mədəniyyətinin rus kommunizminə müqaviməti” adlı həcm etibarı ilə o qədər də böyük olmayan məqaləsi, hər cür qərəzdən uzaq, özünəməxsus tədqiqat üslubu və metodu, yeniliyi, dərin məzmunu, mühüm ədəbi-siyasi mənası və əhəmiyyəti, ciddi nəzəri təhlili, təqdirəlayiq elmi qənaətləri nəinki mühacirət, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının gözəl nümunəsidir. Ədəbiyyatın və ədəbiyyat dərslərinin ictimai tərbiyədəki əhəmiyyətini vurğulayan “Kommunist” qəzeti sovet məktəblərində ədəbiyyat dərslərinin kommunist məfkurəsini aşılamaq nöqtəyi-nəzərindən zəif rolunu tənqid edir və bunu marksizm və leninizm metodunu mənimsəmiş müəllimlərin yoxluğu ilə izah edir. Qəzet təəssüflə bu qənaətə gəlir ki, ədəbiyyat dərsləri “əski məfkurənin müməsilləri əlindədir və bütün qəzalardakı ədəbiyyat müəllimləri, xüsusən orta məktəbdəkilər yeni proletar ədəbiyyatı və ədəbi cərəyanlar ilə tanış deyillər” [1, IV, s.114]. “Kommunist” qəzeti məktəblərdə klassik şairlərin tədris edildiyindən, “daima türk şairlərinin ətrafında dolaşdıqlarından, müəllimlərin “xalq və inqilab ədəbiyyatı” ilə qətiyyənlə hesablaşmadıqlarından” şikayətlənirlər. M.Ə.Rəsulzadə bolşevik qəzetinin ədəbiyyat dərslərində müəllimlərin Rusiyaya deyil, Türkiyəyə baxdıqlarına görə əsəbləşdiyini yazır. Müəllif qəzetin, bütövlükdə bolşevik partiyasının bu mövqeyinin, əndişəsinin haradan qaynaqlandığına işarə edərək göstərir ki, kommunistlər türk ədəbiyyatına, türkiyə marağa, meylə Türkiyəçilik rəngi verir və bunun da Oktyabr dilinə, inqilabın əsaslarına ziyanlı olduğunu iddia edirlər.

M.Ə.Rəsulzadə bildirir ki, Tiflisdə nəşr olunan “Yeni fikir” qəzeti “fəhlə mədəniyyətinə xidmət edən” şairlərin “inqilab pərvanələri”ndən ibarət məcmuə nəşr etmişdir. Müəllif məcmuədə verilən və “şəkil etibarıyla bir az yazıya bənzəyən” “Yadımdamı” adlı şeirdən sitatlar gətirərək, onu təhlil edir. O, “fəhlə mədəniyyətinə” xidmət edən ihtilal şair və ədiblərindən” birinin qələminə

mənsub bu nümunəni məzmun, üslub və sənətkarlıq baxımından peşəkarlıqla dəyərləndirərək, sərt şəkildə tənqid atəşinə tutur və hətta deyərdik ki, onu istehza və kinayə hədəfinə çevirir: “Mürşid” adı daşıyan bu müştəarını- (satılmış – T.A.) ihtilal “şairi” qapı ağzında öpmək, şəhər bağında “dərağuş etmək”, qayıq içində “sevmək”, çəmənlikdə “nəşələndirmək” yolu ilə iğfal eylədiyi (yoldan çıxartdığı, aldatdığı – T.A.) sevgilisinin “xəstəliyini” fələkdən görür, fəqət fələyi ittiham etmədən əvvəl özünü mahir bir doktora müayinə etdirsə, “fələyin” məsum çıxmayacağı naməlum?!” [1, IV, s.114].

Şeir məcmuəsində verilən əsərlərə öz təbiri ilə desək, bitərəf mövqedən yanaşan, təhlil və qənaətlərində ədalətli və obyektiv olan M.Ə.Rəsulzadə məcmuədə əvvəli “öpüş”, sonu “məzar” olmayan parçalara da təsadüf edildiyini kinayə ilə yazır. Göstərir ki, “Yadımdamı” şeiri heç olmasa, “mevzun” (ölçülü – T.A.) idi. Müəllif topluda həm forma, həm də məzmun cəhətdən daha bərbad və qüsurlu əsərlər olduğuna diqqəti çəkir və məcmuədə yer alan ortaçağ dövründəki divan qəzəlinin ən bayağı təqlidindən pis nümunədən sitat gətirməklə fikrini əsaslandırır:

*Eşq səhrasında yam, Kəbəm mənim meyxanədədir,
Qəflət əhlindən kənaram, məskənim viranədir.*

Bolşevik əqidəsi və onun sifarişi ilə yaranan ədəbiyyatla əks cəbhədə dursa da, müəllif qərəzli tənqiddən uzaq olmuş, əsəri qiymətləndirərkən aydın, dürüst və prinsipial mövqe tutmuşdur. Məcmuədə yer alan şeirlərin biri alleqorik səciyyə daşıyır. Nəqqəşlə qoyun söhbət edir. M.Ə. Rəsulzadə yazır: “... şair qoyunu belə söyləmiş, heyvan ona demiş ki:

*“Köhnə libasımız sizə fəxr libas olur,
Qəflət çölündə sərçə kimi daldalanmışan” [1, I, s.171].*

Sitatdan sonra M.Ə. Rəsulzadə bəsit, bayağı və mənasız söz yığınınını təhlil və şərh etmir, məzmun naqisliyini, zəif və sönük təsir bağışlayan misraları “dar ağacına” asmaqla məşğul olmur, sadəcə soruşur ki, sərçə çöldə necə saxlanır və bundan sonra məşhur “El-məna fi bətnü ş- şair” (şeyrin ən gözəl mənası şairin bətnindədir – T.A.) məsələni çəkməklə kifayətlənir.

Məcmuədəki “Bəd rüzgardır” adlı şeir də M.Ə. Rəsulzadənin diqqətindən yayınmır. O yazır: “...sözün düzünü bilmək istəyirsinizsə “şakiri” söylədiniz. Bolşevik şairi olduğu halda, o, bu rüzgarı “bəd rüzgardır” – deyər anladır və deyir ki:

“İnanma bu güruha, bunlar da bi-vəfadır” [1, I, s.171].

Tənqidçi bolşevik rejiminin təhdidi və təhriki ilə “yeni ədəbiyyat” yaradan şairin də sovet quruluşunu “güruh”, onun yaradıcılarını “bi-vəfa” adlandırmasına diqqəti çəkən M.Ə.Rəsulzadə bu cür ədəbiyyatın perspektivsizliyinə işarə vurur.

M.Ə.Rəsulzadə məcmuədəki şeirlərə istinad edərək “fəhlə mədəniyyəti”, “yeni ədəbiyyat” haqqında kifayət qədər dolğun təəssürat və təsəvvür yaratdıqdan sonra gəldiyi nəticəni bölüşür: “Bu kiçicik iqtibaslardan oxucular “inqilab şeiri” şeiri-deyə təqdim olunan “ədəbiyyat”ın nə ayarda bir “qüvvət” olduğunu özləri təqdir edirlər. Bizə düşən vəzifə Şərqə rəhbərlik iddiasında olan “zaman qəhrəmanları”nın “dahi əsər”indən bircə nümunə göstərmək idi” [1, I, s.171].

“Əhməd Cavad məhbus!...” adlı məqalənin [1, I, s.178] imza yerində “Yeni Qafqasya” yazılsa da, bu məqalənin dili, üslubu, eləcə də müəllifin Əhməd Cavad irsinə sevgisi, şairin yaradıcılığına dərinədən bələdliyi, Əhməd Cavadın əsərlərinin nəşr edildiyi kitabçalar, dərc edildiyi mətbu orqanlar barədə, rus ədəbiyyatı və rus mühacirət mətbuatı haqqında dəqiq və səhifə bilgilərə sahib olması, bir sıra digər dəlillər də yazının müəllifinin Məhəmməd Əmin Rəsulzadə olduğuna tam əminlik yaradır. Məqalənin girişindən bəlli olur ki, Azəri türk xalqının ən əziz duyğularına və ən incə hislərinə səmimi tərcüman olan Əhməd Cavadın Vətəndə həbs olunması xəbəri İstanbulda hər kəsi sarsıtmışdır. Bu acı xəbərlə üzülməkdə ikən həbsin bizimlə bağlı olduğunun səbəb kimi

göstərilədiyinə görə mənəvi məsuliyyət hissi altında da əzildik. O, şairin həbs edilməsinə “Yeni Qafqasya”da dərc olunan şeirləri səbəb olmuş imiş? – yazaraq təəccübünü gizlətmir.

M.Ə.Rəsulzadə Əhməd Cavadın dərgidə dərc edilən altı şeirinin – “Osmanlı şəhidlərinə”, “Milli Bayrağımıza”, “Sən ağlama”, “Bir gül əkdim”, “Nədən yarandın”, “Al bayrağa” adlı əsərlərin “Azərbaycanın bolşevizm kabusuna düşər olduğu zamandan daha əvvəl yazıldığını” mənəblərə istinad etməklə əsaslandırır, eyni zamanda həmin əsərlərin məzmun və ideya baxımından milli, sənət və üslub nöqtəyi nəzərindən mükəmməl olduğunu da vurğulayır. Məqalənin sonu yalnız ədəbiyyatşünasın yox, həm də vətəndaş və fədakar ədəbiyyatşünasın istiqlal şairinə maraqlı və təsirli müraciəti ilə bitir: “Zavallı Əhməd Cavad! Ey məzlum millətin zülm-didə şairi! Biz sənə əsərlərini iktibas etməklə milli xəzinəmizdəki mənəvi sərvətimizi göstərmək və onunla iftixar etmək istəmişdik. Mətbu əsərlərinizə müraciət edərkən bununla bağlı məsuliyyətə cəlb olunacağınızı qətiyyənlə ağılınıza və xəyalınıza belə gətirməmişdik. Bolşeviklərin çox qəddar və amansız olduğunu bildiyimiz halda, vəhşilikdə bu dərəcəyə çıxacaqlarını təsəvvür belə edə bilməmişdik. Görünür, yanılmışıq, əfv et, bizi, ey şair, əfv et ki, səni xatırlamışıq!” [1, I, s.179].

“Milli hars uğrunda mücadilə” adlı məqalədə M.Ə.Rəsulzadə kommunist sisteminin, bolşevik ədəbiyyat tənqidçilərinin məfkurə və metodunun mahiyyətini açır, məqsədini əyan və tənqid edir, həm də özünün sənət və sənətkarlıq haqqında nəzəri mülahizələrini konkret nümunələrə istinad edərək əsaslandırır. İstiqlal şairlərinin əsərlərinə, “milliyyət ruh və cərəyanın”, “qəddar və rus istilasına təhəmmül göstərəməyən mücahidlərə qarşı amansız hücum, “mətbuat səfəri”, “nitq bombardmanları” M.Ə.Rəsulzadə qələminin qüdrəti ilə ifşa olunur: “Bakı məktəblərindən birində asılı bulunan divar qəzetəsinə tələbənən biri bir şeir yazmış. Mövzu gözəl bir qız təsviri: gözlər mavi, yanaqlar qırmızı, çarşaf yaşıl. Təsvirdəki rənglər müfəttişə şübhəli gəlmiş cocuğa:

- Bu nədir, yazmışsan, deyə sormuş.
- Duyğumu yazdım, deyə cavab vermiş.
- Nədən oraq və çəki haqqında bir şey yazmırsan?
- Oraq və çəki mənə ilham vermir! - demiş.

“Oraq və çəki”dən ilham alamayan bir tələbənən Sovet hesabına təhsil görməsi caiz görülməmiş, ilhamını milli rənglərdən alan kiçik şair məktəbdən tərdd (azad) edilmişdir” [1.V, s.204]. Bolşeviklərin milli-mənəvi dəyərlərə, onun yaradıcısı və daşıyıcısı ədəbiyyata hücumu əslində rejimin proletar ədəbiyyatı yaratmaq niyyətindən irəli gəlirdi. “Kommunist məfkurəçilərinin, Cavid-Cavad-Cabbar səpayəsi (üçlüyü) üzərində duran bugünkü Azərbaycan ədəbiyyatının əleyhinə olduqlarını bilirdik: “Məgərsə “proletar ədəbiyyatı”nın təsisinə bir türlü müvəffəq olmayan bu zuppələr (zövzələr – çıxır-bağır salanlar) yalnız bir növünün deyil, ələtiləq (bütün) milli ədəbiyyatın əleyhinədirlər. Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda mövcud xüsusi Lisan və Ədəbiyyat Fakültəsinin ilğası (ləğv edilməsi) üzərinə kəndisinə müraciət edən tələbəyə Maarif Komissar müavini və Pedaqoji İnstitutu müdiri Məhəmməd Cəlil: - Bizə ədəbiyyat lazım deyil, mövcudundan bizar ikən yeni milli ədəbiyyatını yetişdirəcəyiz? Yola gəlməzsəniz, institutu tamamilə qaparız – demişdir” [1, V, s.204] – yazan müəllif milli ədəbiyyatın mənfur düşmənlərinin iç üzünü və iş üsulunu ifşa etməklə yanaşı, həm də Azərbaycan gəncliyini mücadiləyə, istiqlalımızın düşmənin kirli çəkmələri altına düşdüyü, milli mədəniyyətə, türk ruhuna təcavüz edildiyi günlərdə doğru yoldan dönməməyə çağırırdı.

M.Ə.Rəsulzadənin “İnqilab nəğmələri, yaxud həbsxana şeirləri” [3, s.203-208] adlı geniş və dərin məzmunlu məqaləsi tənqidçinin peşəkarlığı, sanbalı, ədəbi, estetik-nəzəri görüş və düşüncələrini dəyərləndirmək, dövrün həm ədəbi mənzərəsini göz önünə gətirmək, yeni formalaşan cərəyanların mübarizəsini, spesifik xüsusiyyətlərini daha yaxından tanımaq, həm də “Ceka idarəsinin qaranlıq vəhşəti altında cərəyan edən mücadilənin”, istiqlal sevgisi və intiqam hissi ilə “Azərbaycan gəncliyinin hər gün daha ziyadə bir əzm və fədakarlıqla” artan mübarizəsinə şahidlik etmək baxımından mühüm maraq kəsb edir. Bu yazını oxuyanda elə təəssürat yaranır ki, sanki M.Ə.Rəsulzadə mühacirətdə yox, ondan daha əzablı Ceka həbsxanasında, silahdaşları ilə bir sırada və ədəbi proseslərin cərəyan etdiyi məkanın mərkəzindədir. Müəllif sovet ədəbi-mədəni,

ictimai-siyasi həyatında baş verən proseslərə qəzəbli, lakin qərəzsiz münasibətini sərgiləyir, ciddi və mükəmməl elmi-nəzəri nəticələr əldə edir. M.Ə.Rəsulzadə məqaləni məmləkətdən “Yeni Qafqasya”ya daxil olan məktub və orada verilmiş şeir parçaları üzərində qurur. Məktub müəllifi “şeir parçaları içərisində qəvaiddə-ədəbiyyə (ədəbiyyat qayda-qanunları – T.A.) nöqtəyi-nəzərindən bozuqları çox isə də, bəncə bunlar şeir deyil, istila idarəsinə qarşı harimi-səmimiyyətdən qopan birər fəryaddan ibarətdir və əsl qiymətləri də bundadır” – yazır [3, s.203]. Tənqidçi məktub müəllifi ilə razılaşıır, eyni zamanda yazır ki, növhə ilə bərabər, intiqam atəşi ilə coşan hamasət-namələr də vardır. Həmin şeir parçaları “əsarət zəncirində əzilər”, “təəssür və təəllümdən ağlayan, dərđini anladan və ağlamaqda haqlı olduğunu isbat etmək istəyən” şairlərin haqq səsidir. Sovet rejiminin hakim olduğu məmləkətdə ağlamağın da, yazmağın da yasaq olduğunu qeyd edən M.Ə.Rəsulzadə əmindir ki, haqqında bəhs olunan şeirlərin “sahibləri kəşf edilərsə, cəzaları muhakkak ölüm olmasa da, həbs və ya sürgündür”. M.Ə.Rəsulzadə tənqidi nə qədər sərtdirsə, o qədər də, cəsarətlidir, səmimidir, əsaslıdır, fikirlərində nə qədər inadkar, qətidirsə o qədər də inamlı inanclıdır və inandırmağın da ustasıdır. Çeka məhbuslarından birinin digərinə “Niyə yazmısan?”- sualına ətrafında cərəyan edən zülmədən, zillətdən şikayətlənən məchul birisi “Yazma” adlı şeirlə cavab verir:

*...Çınladır afaki bir bayquş səsi.
Acı bir fəryadla bağırır: “Yazma” [3, s.205].*

Cavab verən məhbusun söylədikləri daha kəskindir, ümidlidir, inamlıdır, əzmlidir. O, etiraf edir ki, onu bəzən bayquş səsi qorxudur, alçaq qatillər insafsız əlləri ilə boğur, yaxır, yıxır, əzir, qan tökür:

*Bəlkə hər şey yapar; fəqət o şeytan
Bir cənnət var, orada bir şey yapamaz!
O cənnət ideal, bəkçisi iman;
İman olan yerdə şeytan yaşamaz! [3, s.206].*

M.Ə.Rəsulzadə ona doğma olan idealları vəsf edən, “vicdanlarının deyil, vücudlarının çeynənməyini tərcih edən”, “üslub və ifadələrindən yeni üsul tədris və məktəbin məhsulları olduqları aşkar olan” şairlərə məhəbbətini, rəğbətini gizlətmir, onlara qoşulur və sanki onlarla birlikdə:

*Dinlərkən bayquşun mənhus nəfəsini:
Bütün varlığımla söylüyörəm yaz! [3, s.206]*

– deyir... O, həbsxanada incidilən, inləyən, işgəncələrə məruz qalan istiqlal aşıqlərinə, bütövlükdə milli ədəbiyyata sonsuz sevgisinin ictimai-siyasi, ideoloji və tarixi proseslərdən qaynaqlandığını bildirir, sənətin istiqlalçılıq missiyasına, qüdrətinə qəlbən inanır: “Belə fədakar və idealist nəsil yetişdirən Azərbaycanın təkrar müqəddəs istiqlalına qovuşacağı kim inkar edər?!...” [3, s.208].

Ölkəmizdə və mühacirətdə 20-30-cu illərdə ərsəyə gələn ədəbi nümunələrin tədqiqinə, tənqidinə, təbliğinə həsr olunmuş “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı”nda M.Ə.Rəsulzadə milli poeziyamızın ədəbiyyatımızın qüdrətli simaları – Əhməd Cavad, Gültəkin, Almas İldırım, Əli Yusif, Sənan, Yayıcı Kərim və digərlərinin yaradıcılığından nümunələri dərindən və obyektiv təhlil etmiş, qiymətləndirmiş və əsərlərin ideya, məzmununa, dil, üslub, sənətkarlıq məziyyətlərinə uyğun elmi nəzəri müddəalar irəli sürmüşdür. Bu irsi ilə müəllif istiqlal şairlərinin sənət qüdrətinin, məfkurə dünyasının, milli düşüncə tərzinin, fəlsəfi dərinlik və irfani məzmununun elmi-nəzəri və ideya-estetik şərhinə sovet tənqidçilərindən fərqli, yeni münasibət sərgiləmiş, yeni yanaşma və tədqiqat metodu ilə bütövlükdə Azərbaycan, o cümlədən mühacirət ədəbiyyatşünaslığına tövhə

vermişdir. M.Ə.Rəsulzadənin ədəbiyyatşünaslıq irsinin aktuallığı, uzunömürlülüüyü, özünəməxsusluğu və gücünü də bu keyfiyyətlər şərtləndirir.

“Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” əsəri barədə bir sıra araşdırmaçılar, xüsusi ilə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının səriştəli və sanballı tədqiqatçıları fil.e.d.prof. Vaqif Sultanlı [4], fil.e.d. Dövlət Mükafatı laureatı Nikpur Cabbarlı [5] kifayət qədər bəhs etdiyindən bunun üzərində dayanmırıq.

Nəticə / Conclusion

Mövzu ilə bağlı deyilənləri yekunlaşdıraraq bu nəticəyə gəlirik ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə XX əsrin 20-ci illərindən milli ədəbi-nəzəri, bədii-estetik fikrin ictimai-siyasi hadisələrlə yaradıcılıq problemləri arasındakı əlaqələrinə, ədəbiyyatın elmi-metodoloji sərhədlərini müəyyənləşdirilməsinə həsr olunan və özünəməxsus dili, təhlil və tənqid üslubu, elmi təsnif məharəti ilə seçilən dəyərli irs yaratmışdır. Nadir istedadı, heyrətamiz təfəkkür tərzinə, bənzərsiz intellektə malik böyük mütəfəkkirin ədəbi-nəzəri görüşləri müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının formalaşması və inkişafı üçün zəngin istinad mənbəyidir. Onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi konsepsiyası sanballı, yüksək elmi səviyyəsi ilə diqqəti çəkir və çağdaş milli ədəbiyyatşünaslığımızın əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində elmi-metodoloji cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat / References

1. “Yeni Kafkasya”. 4 kitab. Nəşrə hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, Səlcuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya. İstanbul: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2018.
2. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri II cild 1909-1914. Toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni, ön sözün müəllifi professor Şirməmməd Hüseynov. Bakı, “Şirvannəşr”, 2001. Tənqidə ehtiyac var. “İqbal” qəzeti, 10 oktyabr 1913-cü il, N 476.
3. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası (kitablar seriyası). Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Mühacirət dövrü ədəbi-elmi irsindən seçmələr. I cild. Bakı: Elm, 2016.
4. Sultanlı Vaqif. İstiqlal sevgisi. Bakı: Elm və təhsil, 2014.
5. Cabbarlı Nikpur. Azərbaycan mühacirət poeziyası (icmallar və portretlər). Bakı: Elm və təhsil, 2014.

Поэзия Азербайджана 1920-х годов в исследованиях М.Э.Расулзаде

Абид Тахирли

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: habidtahirli@gmail.com

Резюме. Знаменосец в истории независимости Азербайджана М.Э.Расулзаде имеет неопределимые заслуги в формировании и развитии национального литературоведения. Его бурная и самоотверженная деятельность на этом поприще после установления советской власти в Азербайджане и попыток большевистской идеологии советского режима приращения в литературно-культурной жизни вымышленного искусственно метода и концепции советской социалистической литературы приобрела впоследствии последовательный и серьезный характер. Известный литературовед создал ценное наследие, посвященное связям национальной литературно-теоретической, художественно-эстетической мысли, социально-политических событий 20-х годов XX века с проблемами творчества, создал

научную классификацию определения научно-методологических границ литературы, с присущим собственным почерком, языком, анализом и критическим стилем. Статьи М.Э.Расулзаде 20-х годов, посвящённые поэзии Азербайджана и творчеству её создателей – Гусейн Джавида, Ахмед Джавада, Гюльтекина и других поэтов независимости и свободы, и сегодня значительны и актуальны и вписаны в золотые страницы литературоведения.

Разыскания М.Э.Расулзаде о поэзии Азербайджана 20-х годов широко исследуются и имеют ценность согласно и сегодняшним требованиям.

Ключевые слова: эмигрантская литература, М.Э.Расулзаде, литературоведение, поэзия, борьба за независимость